

Indien nu maar de heilige ijver, waarmede men uitgegaan was, bestendig ware gebleven, en de liefde, waarin men voor den Heere en Zijn Huis was uitgetogen, niet ingezonken ware. Doch daarover viel met reden te klagen. Het verloop der vrijmaking hield niet denzelfden schoonen aanblik als het begin. Er kwam verslappening van veerkracht. Het herstel van de verwoeste plaatsen werd niet doorgezet. De aanvallen der wereld ontmoedigden. Het geloofsleven daalde. De profeten moesten weer bestraffen en oproepen. Het vrijgemaakte Israël was weer goeddeels veracht in geestelijke kracht.

Het is nu uit dezen toestand, dat de Psalmist zijn gebed opzondt: — „O Heere! wend onze gevangenis”.

Een eigenaardig gebed.

Want was niet reeds de gevangenis gewend?

En wordt dan hier niet gebeden om een weldaad die God reeds geschonken had?

In zekeren zin wel. En de dichter bedoelt dat ook. Blijkbaar gebruikt hij met opzet hetzelfde woord, — gevangenis, — dat hij tevoren voor Gods verlossende daad gebezigd had, om zijn gebed van heden vast te leggen aan 's Heeren werk van voorheen. Terwijl de gevangenis gewend is, bidt de Psalmist om wending der gevangenis. Hij grijpt naar Gods vrijmakende daad in het verleden, en brengt haar voor Gods aangezicht in herinnering, met de smeeking of de Heere die daad niet wil loslaten, maar haar blijven vasthouden en doen voortgaan. Het is de bede om voortzetting der verlossing; de bede, of de Heere trouw wil blijven aan Zijn vroeger werk. „Heere, Gij hebt de gevangenen Sions wedergebracht; — wend nu, blijf nu wenden, onze gevangenis!”

En waarin dit dan bestaan zou?

„Gelijk watersdroomen in het Zuiden”.

Het Zuiden van Juda had van zichzelf geen genoegzaam water; in den regenlozen tijd lag het verdroogd en dor. Wel waren er vele beekbeddingen in het land. De watergeleidingen waren aanwezig. Maar zij deden geen dienst, wijl het water zelf ontbrak. Straks echter kwam de regen; dan vulden zich de beddingen, en brachten het water allerwege, en heel het land fleurde op en werd een bloeiende streek.

Dat beeld nu biedt de bidder hier den Heere aan, in zijn smeeking om voortgaande verlossing. De vrijmaking uit Babel had aan de Kerk haar rechte gestalte hergeven. In stad en tempel en priesterschap kon zij God weer dienen naar Zijn ordinantiën. De rechte beddingen en vormen voor kerkelijk en geestelijk leven waren aanwezig. Zoo nu dat leven zelf zich stuwde door de geleidingen, zoo nu de inzinking plaats maakte voor de gewassen wateren des Geestes, dan zou heel de Kerk bloeien en haar vrucht voortbrengen, dan zou de vrijmaking uit Babel zich voortzetten in Kanaän. — „O Heere! wend onze gevangenis, gelijk watersdroomen in het Zuiden”.

• • •

En is het met ons kerkelijk en geestelijk leven wel anders?

Verlossing, als daad in het verleden, is niet genoeg; noch zoo zij de Kerk door reformatie vrijmaakte van vreemde overheersching, noch zoo zij de enkele ziel uit de banden van zondemacht en schuld ontsloeg, en haar in vrijheid deed uitgaan. Ja, die verlossing van voorheen is heerlijk en grondlegend. „Als de Heere de gevangenen Sions wederbracht, toen zeide men: de Heere heeft groote dingen aan ons gedaan”. En evenwel moet die verlossing gehandhaafd en voortgezet worden. Kan niet het Zuiderland met al zijn waterbeddingen, — en het woord dat de psalmist gebruikt beteekent letterlijk bedding, — toch nog uitdrogen en verdorren? En kan niet een vrijgemaakte Kerk, bij Schriftuurlijke inrichting en gestalte, niettemin achteruitgaan in levenskracht en den geestelijken aanloop van haar reformatie vertragen? En gebeurt het niet, dat een verlore ziel, terwijl haar staat voor God dezelfde bleef en ook de vormen van haar dienst des Heeren onderhouden werden, evenwel in haar stand verachtte en dorheid intrad in de beddingen en levensaderen die genade haar in de verlossing had ingebracht?

Hier past dan — kerkelijk en persoonlijk — ontdekking en gebed.

We hebben ons allereerst niet langer te ontveinzen, dat we niet meer op de geestelijke hoogte staan waarop de vrijmaking in het verleden ons had gesteld. We hebben de oorzaak daarvan na te speuren, en onze schuld daarover oprecht te bekennen. We hebben onszelf daarin te verloochenen, en ootmoedig te belijden dat diezelfde genade, die voorheen ons vrijmaakte, haar verlossend werk moet voortzetten.

Dan kan het ware reformatiegebed opgaan: — „O Heere! wend onze gevangenis, gelijk watersdroomen in het Zuiden”; de smeeking, of God Zijn verlossende daad van vroeger niet wil loslaten, niet vereenzaamd in het verleden wil doen achterblijven, maar haar wil vasthouden en voortzetten. En dat gebed heeft dan een vasten pleitgrond, — het eigen werk des Heeren. Gelijk de Psalmist deed, zoo mogen wij dan, in onze smeeking voor het heden, den Heere en onszelf wijzen op wat God wrocht in het verleden; wij mogen Hem

aangrijpen in Zijn Verbondstrouw, roepende of Hij diezelfde genadedaad van voorheen wil gedenken en voortzetten; — het gebed om doórgaande reformatie.

En zoo zal het Zuiderland herleven.

U.

v. A.

KERKELUK LEVEN

Prof. Hepps misverstandten inzake de algemeene genade. (II.)

„Zijden” in het verbond. — „Onzuivere lucht?” — „Dan ook bij Kuyper en Bavinck en „de vaderen”. — „Afhankelijkheid en vrijheid, „Schleiermacher” en „Kant”. — „Een verbond van één kant IS geen verbond”. — „Erflater en erfgenaam, David en Jonathan, geen monopleurisch bewerkte stokken en blokken. — „Wederkeerigheid. — „Condescensie en descensie. — „Descensie en ascensie. — „Elk naar zijn aard”. — „Zijden, partijen, deelen. — „Promissie en stipulatie, re- en antistipulatie. — Niet progressief gereformeerd.

Prof. Hepps ongereformeerde verbondsbeschouwing. (I.)

Terecht wijdt Prof. Hepp aan het verbond enkele bladzijden, als hij zich zet tot den aanval op wat ik over de „gemeene gratie” schreef. Helaas is hij in dit beslissende stuk het gereformeerde spoor bijster; en waar het verbond het vraagstuk grootendeels beheerscht, moet ik wel met dit thema beginnen. In het citeeren zal ik hier en daar zelf apatiëren, zonder het steeds te vermelden. De kwestie is deze.

Mijnerzijds was opgemerkt, dat het „werkverbond” (van het „genadeverbond” zeide en zeg ik hetzelfde) één-zijdig of mono-pleurisch is in zijn ontstaan, doch twee-zijdig of di-pleurisch in zijn bestaan. Dat beteekent ongeveer dit: het verbond tusschen mensch en God is alleen mogelijk, kon alleen ontstaan, doordat God, geheel en al uit vrij welbehagen, tot den mensch kwam, hem stelde in het verbond, en van Zijn kant deze relatie dacht, en opende. Maar, zoo ging en ga ik dan verder: als het verbond er dan eenmaal is, krachtens die beschikking en dat vóórproptreden van God, dan heeft het verder twee partijen, God en mensch; die twee partijen zijn samen actief, binden elkander, en daarin is het verbond twee-zijdig, di-pleurisch.

Tot mijn niet geringe verwondering beweert Prof. Hepp, dat dit gevoelen afwijkt „van de beste Gereformeerde theologen uit den bloeitijd” (bl. 73). „De Gereformeerde dogmatiek” — zoo zegt hij — „kende slechts een werkverbond, dat van het begin tot het einde eenzijdig was, d.w.z. van God alleen uitging en door Hem alleen werd in stand gehouden” (73/4). „Dit maakt” z.i. „een essentiële bestanddeel uit van de Gereformeerde schriftuurlijke leer”. „Wie het werkverbond, al is het dan ook in zijn bestaan en voortbestaan, tweezijdig maakt, haalt onzuivere lucht naar binnen” (74).

Moet nu deze hoogleeraar optreden als patroon van gangbare meeningen? En het woord „progressief” vernieuwvuldigen? Maar hij wijkt, in deze afwijking van het di-pleurische verbond, af, zoowel van Bavinck als van Kuyper. En de vroegere gereformeerde dogmatiek weersprekt hij in het aangezicht. Hij kent ze niet eens, al doceert hij dogmageschiedenis; gelijk uit het woordje „slechts” blijkt.

Wat vooreerst Bavinck betreft, deze construeert evenzoo, als ik op zijn voorgang deed; gaat het er om, aan te toonen, dat het verbond er is krachtens een soevereine beschikking Gods, dan noemt hij het monopleurisch; maar, aldus Bavinck, „het is bestemd, om di-pleurisch te worden”¹⁾. Onzuivere lucht in Bavincks Dogmatiek? Als hij op het monopleurische in den oorsprong van het werkverbond heeft gewezen, voegt hij er dadelijk aan toe, dat de mensch van zijn kant staat in de vrijheid tegenover God; Bavinck gaat zelfs zóo ver, dat hij in het werkverbond Schleiermacher (afhankelijkheid) en Kant (vrijheid) vereenigt acht²⁾.

Niet anders staat het bij Kuyper. Legt deze den nadruk op de soevereiniteit en opperhoogheid van God in het schenken van dit verbond, dan valt alle accent op het monopleurische³⁾. Maar Kuypers scherpe geest zag al dadelijk het gevaar, dat men alleen op die soevereiniteit van God zou letten, en de nederbuigende goedheid Gods (condescensie) vergeten zou. En als hij dien kant uit wijst, komt hij tot stellige uitspraken. Opmerkelijk is reeds wat Kuyper in zijn Dictaten Dogmatiek ten beste geeft; in het gediteerde gedeelte (dat we aanhaalden in noot 3) valt wel alle nadruk op het monopleurische, maar in de toelichting krijgt het di-pleurische zijn volle accent; ze moge al niet letterlijk gediteerd zijn, toch vertolkt ze wel Kuypers meening⁴⁾. Ronduit verklaart hij, dat het di-pleurische behoort tot een verbond; wie het prijsgeeft, neemt het ethisch karakter der verbondsverhouding weg. Telkens komt Kuyper, niet alleen in zijn Dictaten, maar ook b.v. in de „Leer der Verbonden” er op terug, dat „heel het verbondswezen” voortvloeit uit het wezen Gods (I, III). Met name wie van de termen archetypisch-ectypisch houdt, krijgt hier stof tot nadenken; en — Prof. Hepp blijkt van die termen te houden. De vrijheid, die de drie Personen tegenover elkander hebben, moet, zegt Kuyper, een analogon hebben in den mensch; en deze vrijheidsgedachte pakt hem zóo sterk, dat hij ze soms tot uitgangspunt neemt in zijn verbondsleer; hij betoogt dan niet de vrijheid naar

aanleiding van het verbond, doch het verbond naar aanleiding van de vrijheid. Wie met Prof. Hepp beweert: „de mensch kon” (in het werkverbond) „niet dan ontvangen”, die verarmt de termen van het probleem, en vindt Kuyper tegenover zich⁵⁾. Monopleurisch, éénzijdig, unilateraal? Neen, zegt Kuyper, dat is ongerijmd; „even ongerijmd als te spreken van een huwelijk niet tusschen man en vrouw, maar alleen van een man... Een verbond van één kant is GEEN verbond”⁶⁾.

Nu heeft men het monopleurische karakter van het verbond meermalen toch dáárom willen verdedigen, omdat God daarin optrad als erflater, als schenker van een erfgoed, en de mensch als erfgenaam; als een erfenis mij toegewezen wordt, zeg ik van mijn kant toch immers niets? Maar Kuyper zegt zélf in dit verband, dat het verbond tweezijdig is⁷⁾. Het aannemen van de erfenis, het willen werken er mee, het erkennen van God, óók hierin, dat is de verbondsdaad van den erfgenaam; het behoort dan ook tot de „stipulaties” van het verbond, zooals de oudere gereformeerde dogmatiek het herhaaldelijk uitdrukt.

Want, wat die oudere dogmatici betreft, het is mij een raadsel, hoe Prof. Hepp durft beweren, dat de besten uit den bloeitijd het werkverbond weigerden tweezijdig te noemen. De waarheid is juist het tegendeel. Laat me enkele mannen noemen, wier lof herhaaldelijk ook onder ons gezongen is. Vooreerst Johannes à Marck; hij komt voor het tweezijdig karakter op, zoowel in betrekking tot het werkverbond⁸⁾, als tot het genadeverbond⁹⁾. Dan is er Bernhardus de Moor; het verbond noemt hij di-pleurisch, niet monopleurisch; want wel zijn de partijen ongelijk, maar als er twee partijen zijn, is het vanzelf tweezijdig; voorbeelden zijn voor de verhouding tusschen God en mensch: David en Jonathan, man en vrouw¹⁰⁾. Dit inzake het werkverbond. En aangaande het genadeverbond verneemt ge bij hem eenzelfde geluid; al mag (gelijk hij in de inhoudsopgave aangeeft) het genadeverbond tot op zekere hoogte (aliquatenus) monopleurisch heeten, toch is het, eigenlijk gesproken (vere) krachtens het optreden van twee partijen di-pleurisch¹¹⁾. Breed wordt die gedachte uitgewerkt¹²⁾. Duidelijk is ook Franciscus Turretinus. O ja, er valt soms wel te spreken, zegt hij, van een monopleurisch verbond, n.l. in die gevallen, waarin het gaat over den mensch, en over de dieren, zonder dat zij zelf iets hebben te doen, of hebben in te brengen, zoo b.v. als God belooft, niet meer door water de aarde te zullen verdelgen, of als hij de ordeningen van dag en van den nacht onderhoudt, Gen. 9, Jer. 31, 33. Maar als men nu secuur spreken wil, — ja, dan is het verbond wederkeerig, heeft het twee elkaar verplichtende partijen, en is het dus di-pleurisch; zóó staan de zaken in werk, zoowel als in genadeverbond¹³⁾.

En niet anders staat het met J. H. Heidegger; hij heeft zijn oogen terdege open voor de overweldigende majesteit van God als de ééne „partij” (Jac. 4: 12), maar kent tenslotte geen ander verbond dan zulk een, waarin het beginsel der wederkeerigheid, of tweezijdigheid, wordt uitgewerkt¹⁴⁾. Ik verwonder me, dat de wederkerige (mutua) obligatie van God en mensch, die Gomarus in zijn inaugureel rede te Leiden, sprekende over het verbond, vooropgesteld heeft (Opera, voorrede, 2) thans door Prof. Hepp geloofchend wordt...

En wat zal ik nu eigenlijk nog meer zeggen? Prof. Hepp spreekt wel heel erg in raadselen, als hij het heeft over de Westminsterse confessie, die volgens hem „exclusief” (!) melding maakt van (gelijk Prof. Hepp het vertaalt), „eenige vrijwillige afdaling van de zijde Gods” (spatiëring ditmaal van Prof. H.); „het heeft Hem behaagd” — aldus de Westminster-confessie — „dit uit te drukken door het oprichten van een verbond”. Prof. Hepp meent, dat ik daarvan afwijk. Hij verklaart zich duidelijker, want ik begriep van deze orakeltaal heelemaal niets, evenmin als van die cursivering van de woorden „de zijde”... tenzij ik heel rare dingen moet aannemen. Moeten deze onheldere orakelzinnen soms beteekenen, dat ik in het verbond het monopleurisch karakter misken? Maar dat zou strijden met mijn eigen woorden over het monopleurisch zijn van het verbond in zijn komen tot der mensch. We vermoeden, dat Prof. Hepp de Westminsterse Confessie niet geheel en al begrepen heeft: er staat: condescensie, en hij heeft dat misschien opgevat als descensie; vandaar dan misschien die raadseltjes. Want „afdeling” is descensie; maar in condescensie, als theologischen term hier gebezigd, ligt al het element der vriendelijkheid, der minzaamheid opgesloten¹⁵⁾; men denke aan een koning, die met zijn ondergeschikten minzaam zich inlaat, met hem meeloop. Zoo wijst het monopleurische (descensie) al naar het di-pleurische (con!) heen.

En dat zijn heel gewone dogmatische constructies. Een voorbeeld geeft Petrus van Mastricht. Den handelt over de wederkeerigheid van het werkverbond, wijl van twee partijen de inwilliging noodig is, om het tot een verbond te maken. Strikt genomen, is een testament, zegt hij, een constitutie (wilsbepaling) van één, en een verbond een overeenstemming (consensus, homologia) van meer dan één; en nu worden in de verbondsleer en in de Schrift beide namen afzonderlijk, of ook wel door elkaar gebruikt, de betekenis van het ééne dient tevens voor verklaring van het andere¹⁶⁾. Volle nadruk valt bij hem op God als Auteur van het verbond (monopleurisch), maar dit doet niets af van God als partij (pars) van het verbond (664) (di-pleurisch). En als Van Mastricht is

zijn dogma heeft, gaat leggend) tegen hen, — want oc dan in zijn hij: hier bl Gods (het voorgrond ascensie God gecon nu is de (675).

We zouden maar zullen op Cullen den is, in III, 190) te verwerpe ter sprake „stipulaties” merkt ook den mensc pleurisch is het woord wordt, met heen verw bespreking (b.v. met wereld, die is het ver is he dip behandeld, het wel n met den r aan, want is dan we zoowel alle

Ook naar theoloog z rechtstreeke sche en co betrouwbare elementen, weer volles wat aanga in één ade wat betref neert op d Want tuss waren d é in geding ditmaal s meerende Burmannus Leydech Kuyper o van Iuni op de ong derhalve el schelijk ve bij den wo dat de for die van e dities is 22

Hier zul der aange dekking, d zoo stellig eigen wer volk heeft van „beide werkverbo „niets dan Prof. Hepp Misschi verklar ing lating v „Verbond” a) de vna tweezijdig nadeverbo maar eenz gave Gods de uitverk is het Wer en is het geven v dient me geleerd te

Op zichz Kuyper J brengen. enkel bez gedeelte u kant Prof die ééne mijn meer a. als D naar vore gelegd ontsta strookt; b. Dr K nog duide het cultu dat het (v in weze en in de

Wat hange lieden bij avond niet moeten lezen!

Na een niet al te vlot volbrachte dagtaak was ik in een onrustigen slaap gevallen en nauwelijks had ik mijn oogen gesloten of ik droomde. In mijn droom zat ik in mijn kleine werkcabine achter mijn schrijftafel, toen een belletje bekoorlijk aankondigde. De bezoeker was bepaald slecht ter been, want heel langzaam kwam hij de trappen opgestrompeld. Na ettelijke minuten weerklonk een bedeesd tikje op mijn kamerdeur en op mijn zakelijk: Binnen! verscheen een schuchter mannetje in een afgedragen zwart pak. Hij had een blijkbaar gekregen bolhoedje op, dat hem over de ooren zonk, bij een gekregen hoed moet men niet naar de maat zien! Aarzelend stak hij mij de hand toe alsof hij vreesde dat die niet aangenomen zou worden, en stelde zich voor als de heer Tekort! Ik zeide dat zijn naam mij bekend voorkwam en dat zijn bezoek mij aangenaam was. Na een zenuwachtig keelschrapen vertelde mijn bezoeker dat hij door de crisis in zorgvolle omstandigheden gekomen was, schulden had moeten maken en of mijnheer misschien zoo goed wou zijn... daar ging opnieuw de bel! Ik kan wel even wachten, zei mijnheer Tekort en vouwde zich niet zonder eenige handigheid in een hoek op. Mijn tweede bezoeker of liever bezoekerster was nog tamelijk vlug ter been en rap van tong, want zij praatte op de trap en in den gang en kwam toch niet zonder adem binnen. Maar adem was dan ook het éénigste wat zij had, want zij bleek Me-juffrouw Tekort te zijn, bloedeigen zuster van het bedeesde mannetje, dat uit zijn opgevouwen staat wat angstige blikken wierp naar zijn resolute bloedverwante. Deze scheen op haar beurt niet bijzonder met het samentreffen ingenomen te zijn, hetwelk zij ook deed blijken door de opmerking aan mijn adres: Als hij u om geld gevraagd heeft, dan heb ik het in ieder geval veel meer nodig dan hij! Zoo was ik meteen ingelicht over het doel van haar komst. Pa, zei mijn jongen, terwijl hij met een verschrikt gezicht om den hoek van de kamerdeur keek, Pa, daar staat een kleine jongen op de stoep en hij huult zoo verschrikkelijk! Laat binnen! zei ik, laat binnen! Een jongen kwam mijn kamertje in met tranensporen op zijn wangen. Wel, mijn kind, zei ik vriendelijk: wat scheelt er aan? O, mijnheertje, ik ben Jantje Tekort... hé, dag Oom! Dag Tante! Zeg — viel ik wat bruusk uit: komen er nog meer van jullie?

Het jongetje bleek een enfant terrible te zijn, d.w.z.: iemand die een ontijdig gebruik van de waarheid maakt. Mijn oom — zei hij — heeft nog een paar jongetjes, die op het pad zijn en mijn tante heeft zeven dochttertjes die met lijsten loopen en ik zelf ben de oudste van elf broertjes en zusjes. En of het spel sprak, er ging het ene belletje na het andere en al de leden van de kinderrijke familie Tekort kwamen den een na den ander mijn kamertje binnen. Het leek wel haast een concilie! De jongste leden van de familie — want ik heb een zwak voor de jeugd en de jeugd voor mij, — begonnen een rondedans om mijn bureaustoel en zongen met frissche stemmetjes: Hier woont een rijk man, die veel geven kan!

Toen heb ik mijn rug gerecht, mijn das in de plooi getrokken en na die toebereidselen heb ik een korte speech afgelezen.

Geachte Familie, heb ik ongeveer gezegd, gij draagt uw naam met eere! Daar is inderdaad een tekort bij u, een tekort aan samenbinding, de familieband is wat rafelig geworden. U, zei ik tegen den man in den hoek, u moet zich eens wat minder opvouwen, u bent als het ware de patriarch van dit geslacht. Alle tekorten moet gij manlijk nemen op uw patriarchale schouders.

Als gij nu niet allen tegelijk met uw smeekbeden gekomen waart, maar één van u had in weinig woorden de veelvoudige nood voorgedragen, dan waren wij wel tot een resultaat gekomen. Nu heb ik een gevoel of ik bij den tandarts zit en erloopt niet één, maar er loopen tien dokters in witte jassen. Zij komen met tangen en met boren, zij komen om één tand in tien stukjes uit mijn mond te wringen. Dat is meer dan ik kan verdragen... En alsof ik reeds die tien tangen voelde aanzetten, slaakte ik een afgrijselijke gil en... werd wakker.

Toen ik dit verslagje persklaar maakte, keek een vriend over mijn schouder en zei: O, heb je weer gedroomd? Ik heb altijd den indruk, dat als je droomen vertelt, dat je dan niets meer weet!

Aardig van je, zei ik! Ik maak er uit op, dat de familie Tekort in jouw gemeente (want het was een dominee) niet vertegenwoordigd is. In dat geval kan je mij misschien wel wat voor die familie sturen, want er is een werkelijkheid, die erger is dan de bangste droomen!

N. B.

het verbond naar et Prof. Hepp hebbend) „niet te termen van het zich“). Monopleurigt Kuyper, dat is spreken van een an en vrouw. Een verbond ond“).

karakter van het willen verdedigen, ter, als schenker is erfgenaam; wordt, doe ik van Kuyper zegt zelfs ind tweezijdig erfenis, het willen n God, óók hierin, rfgenaam; het be- van het verbond, gmatiek het her-

betreft, het is mij enen, dat de besten igerden tweezijdig egendeel. Laat me aandelijk ook onder nes à Marck; ter op, zoowel in ls tot het genade- s de Moor; het et monopleurisch; maar als er twee; voorbeelden zijn n mensch: David inzake het werk- verbond verneemt; (gelijk hij in de deverbond tot op irisch heeten, toch krachtens het op- i¹³). Breed wordt ik is ook Fran- valt soms wel te pleurisch verbond, over den mensch, elf iets hebben te v. als God belooft, illen verdelgen, o den nacht onder- men nu secuur bond wederkeerig, partijen, en is het e zaken in werk-

leidegger; hij de overweldigende (Jac. 4:12), maar a zulk een, waarin heid, of twee- ik verwonder me, obligatie van zijn inaugureel verbond, voorop- thans door Prof

meer zeggen? Prof. Iselen, als hij he- fessie, die volgens van (gelijk Prof. e afdeling van de n Prof. H.); „het stinister-confessie chten van een ver- tarvan afwijk. Hij begriep van deze als van die cur- e... tenzij ik heel n deze onhelder- ik in het verbond n? Maar dat zou ver het monopleu- komen tot des op de Westminster- gegrepen heeft: er dat misschien op lan misschien die escensie; maar in rm hier gebezigt eid, der minzaam- een koning, die ch inlaat, met he- che (descensie) al

ische constructies. Mastricht. Des id van het werk- inwilliging noodle n. Strikt genomen- constitutie (wile d een overeenstem- neer dan één; en n de Schrift beide r elkaar gebruikt- ens voor verklaring it bij hem op God nopleurisch), maar- tij (pars) van het Van Maastricht

zijn dogmatische uiteenzetting de dingen zoo gesteld heeft, gaat hij ze tenslotte in zijn „elenchisch“ (weer- leggend) deel handhaven tegen de tegensprekers, ook tegen hen, die... redeneeren als Prof. Hepp (672). En — want ook Van Maastricht is gemoedelijk — als hij dan in zijn „practisch“ deel op alles terugziet, dan zegt hij: hier blijft niet alleen de descensie (afdeling) Gods (het element, dat Prof. Hepp eenzijdig op den voorgrond stelt), maar ook de (door God geschonken) ascensie (opstijging) van den mensch: hij mag met God geconfoedereerd zijn (tweezijdig, 674). Conclusie: nu is de zonde des te zwaarder. Inderdaad! (675).

We zouden nog veel meer theologen kunnen noemen, maar zullen ons beperken moeten. We wijzen nog slechts op Coccejus, in wiens theologie zeer veel te bestrijden is, maar die, naar Bavincks woord (Dogm. 4e dr. III, 190) niet in zijn eigenlijk begrip van het verbond te verwerpen is. Coccejus, die over alle hierboven reeds ter sprake gebrachte begrippen (met name wat de „stipulaties“ betreft), breede verhandelingen geeft, merkt ook al weer op, dat, zoolang men let op Gods den mensch vóórkommend werken, het verbond monopleurisch is; al komt in zijn verklaring van Rom 9:4 het woord monopleurisch niet voor, in het register wordt, met vermelding van dit woord, toch wel daarheen verwezen¹⁷). Hetzelfde zegt hij in zijn directe bespreking van het verbond; zoolang God alleen handelt (b.v. met onpersoonlijke creaturen, nacht en dag, de wereld, die door water dan wel door vuur zal vergaan), is het verbond monopleurisch. Maar met den mensch is het dipleurisch; want die wordt „naar zijn aard“ behandeld, óók, ja, juist in het verbond; zooals Coccejus het wel niet letterlijk zegt, maar toch goed „voelt“; met den mensch gaat God een di-pleurisch verbond aan, want deze moet zijnerzijds adstipulaties doen; dat is dan weer het element der „homologia“, waarover zoowat alle gereformeerden telkens weer spreken¹⁸).

Ook naar een anderen, niet in alles gereformeerden theoloog zien we om, een man, die over het verbond rechtstreeks gehandeld heeft, al is hij door cartesiaanse en coccejiaanse denkbeelden geenszins in alles betrouwbaar: Franciscus Burmannus. Op alle elementen, die Prof. Hepp naar voren brengt, legt hij weer vollen nadruk. Monopleurisch is 't verbond voor wat aangaat Gods ongelijk-zijn met den mensch; maar in één adem volgt dan weer: het is dipleurisch, voor wat betreft de bewilliging van den mensch. Hij redeneert op dit punt precies als alle gereformeerden¹⁹). Want tusschen de coccejanen en de gereformeerden waren deze punten niet in geding; zij kwamen slechts in geding tusschen de gereformeerden en Prof. Hepp, ditmaal sprekende, zoo als hij het deed in een deformerende brochure²⁰). Zóó, als in dit punt Coccejus en Burmannus redeneeren, spreekt ook Melchior Leydecker²¹, zich uit. En zelfs de door Dr A. Kuyper opnieuw uitgegeven theologische geschriften van Iunius, ofschoon ze bijzonderen nadruk leggen op de ongelijkheid der partijen (God en mensch), en derhalve elke gedachte, als ware hier een gewoon menschelijk verbond-op-afpraak, een contract, een verdrag, bij den wortel afsnijden, voegen daar dadelijk aan toe, dat de forma, de vorm, de inkleeding van het verbond die van een wederkerige verplichting op condities is²²).

Hier zullen we maar een streep zetten onder de lijst der aangehaalde werken. Want het is een pijnlijke ontdekking, dat Prof. Hepp vlak na de Kuyper-herdenking zoo stellig mogelijk beweert, wat Kuyper zelf, in eigen werken en door de uitgaaf van Iunius, ons volk heeft leeren ontkennen, dat n.l. het komen van „beide partijen“, „met eischen en beloften“ bij het werkverbond was „uitgesloten“; dat de mensch daarin „niets dan ontvangen“ kon (74). Onzuivere lucht snuift Prof. Hepp, dáár, waar Kuyper zegt: leef hierbij!

Misschien heeft Prof. Hepp — men moet toch een verklaring zoeken — zich aangesloten bij enkele uitlatingen van Dr A. Kuyper Junior, die in zijn artikel „Verbond“ in de „Chr. Encyclopaedie“ (V, 552, b, 553, a) de vraag stelt, of het genadeverbond één, dan wel tweezijdig is, en dan opmerkt: „tweezijdig is het Genadeverbond in den vorm van Gods belofte en eisch, maar eenzijdig als wij bedenken, dat het geloof een gave Gods is aan, en de bekeering een werk Gods in de uitverkorenen (Efez. 2:8). In den diepsten grond is het Werkverbond éénzijdig, omdat het is opgeleegd, en is het Genadeverbond éénzijdig, omdat het een gegeven verbond is. Tegenover Pelagius en de zijnen dient met kracht de eenzijdigheid van het verbond geleerd te worden“.

Op zichzelf heb ik geen enkele reden, om hier Dr A. Kuyper Jr in een polemisch verband ter sprake te brengen. Want al heb ik — waarover straks — een enkel bezwaar tegen wat hier staat, toch steunt dit gedeelte uit het artikel van den Rotterdamschen predikant Prof. Hepp niet, en bestrijdt het, uitgenomen dan die ééne bijzonderheid, waarover ik nog spreken zal, mijn meening niet. Immers:

a. als Dr Kuyper Jr het moment der „éénzijdigheid“ naar voren brengt, is het hem te doen om het „opgeleegd“, en het „gegeven“ zijn, m.a.w. om het ontstaan van het verbond; wat met mijn meening strookt;

b. Dr Kuyper Jr zegt na de aangehaalde woorden nog duidelijk: „tegenover het Antinomianisme“ (ook het cultureele, K. S.) „dient geconstateerd te worden, dat het (verbond) tweezijdig is... Het Verbond Gods is in wezen eenzijdig, maar in den conditioneelen vorm en in de gestalte der openbaring is het tweezijdig“. Ik

voor mij heb genoeg aan dat woord over „de gestalte der openbaring“; want daaraan zijn wij gebonden, Deut. 29:29. Zie ook (inzake het werkverbond) bl. 550, b, bovenaan.

Neen, iets anders dan dit is het, dat mijn gedachten even heenleidde van Prof. Hepp naar Dr A. Kuyper Junior. Dat andere is, wat hij zegt over de „twee zijden“. Die „zijden“ blijkt Dr Kuyper Junior — onder verwijzing naar het doopsformulier — te zien in het samengaan van Gods belofte en eisch. En dat is niet overeenkomstig de doorlopende leer der oude gereformeerden. Zij zagen het twee-zijdige in het samenkomen van twee PARTIJEN. En de kwestie van belofte en eisch was bij hen een kwestie van de twee DEELLEN van het verbond.

Op dit punt is Dr Kuyper Jr niet helder; al spreekt hij zich dan gelukkig wel royaal uit, hetgeen Prof. Hepp, misschien wegens een gevoel van onzekerheid, ditmaal niet doet. Dr Kuyper Jr zegt (art. Enc. 550, a, onderaan), dat DEELLEN en PARTIJEN hetzelfde zijn. In hetzelfde artikel, 552, b, heet de onderscheiding van belofte en eisch een onderscheiding van ZIJDEN. Maar in „De Band des Verbonds“ is het (bl. 66) weer iets anders geconstrueerd. Daar wordt weer naar het Doopsformulier verwezen („in alle verbonden twee deelen begrepen“), en dan wordt gezegd: die twee DEELLEN zijn belofte en eisch; hetgeen we zooveel door hem de twee ZIJDEN hoorden noemen.

Ik citeer Dr Kuyper Jr niet, om hem te bestrijden, doch om te herinneren aan Prof. Hepps ietwat raadselachtige uitspraak, die blijkbaar tegen mij gericht is: „Zijden en partijen worden hier vereenzelvigd“ (73); „hier“ beteekent dan zooveel als: bij K. S.

Prof. Hepp moest hier zich wat dichter bij het vuur gewaagd hebben. Wil hij soms beweren, dat ik me vergis, als ik de kwestie van „mono- dan wel di-pleurisch“ (een- of tweezijdig) een kwestie noem van één, dan wel twee partijen? Ik kan zijn woorden geen anderen zin geven dan dezen zeer bepaald critischen. Maar dan wil ik hem toch opmerken, dat hij zich vergist, en in de gereformeerde litteratuur op dit punt niet thuis is. Want tegen hem zeg ik nu, wat ik natuurlijk tot Dr Kuyper Jr niet zou hebben aangevoerd: u vergist zich. Bij de gereformeerden vindt men doorlopend deze voorstelling:

a. er zijn twee zijden oftewel partijen: God en mensch;

b. er zijn óók (voor elke van die partijen) twee deelen in het verbond; voor God zijn de beide deelen dan: belofte en eisch, voor den mensch zijn ze, daarmee parallel loopende: „weder-eisch“ (een opeischen van wat God beloofd heeft) en „toestemming“ (een aanvaarden van de verplichting). Voorbeeld — uit de vele slechts één — geeft à Marck—de Moor (XIV, 17 en 23): Van Gods kant (zijde): promissie (belofte) en stipulatie (eisch); van 'smenschen kant (zijde): restipulatie (weder-eisch) en adstipulatie (toestemming).

Als nu Prof. Hepp in de Westminster-confessie de latijnsche woorden: „(vrijwillige) condensie a parte Dei“ leest, dan vertaalt hij dit door „van de zijde Gods“. Hij laat — ik merkte het reeds op, de woorden „de zijde“ cursief drukken. Waarom? Helder is het allerminst. Vooral als we een eindje verder hem hooren opmerken, dat ieder, die God alleen maar laat eischen, het „monopleurisch“ „te kras opvatte“; want, zoo zegt hij, „de twee deelen van het verbond kwamen daarbij in het gedrang“. Maar dat is verkeerd gezegd; het zou veeleer beteekenen, dat de twee partijen in het gedrang kwamen; want ook wie alleen het monopleurische zou leeren, zou toch zeker twee „deelen“ in die eenzijdige verbandrelatie opmerken, zoolang hij althans de hand gaf aan de vadersen, en niet aan Prof. Hepp, in deze brochure²³).

Legt men de onderscheidene waggelijk aanduidende woorden van Prof. Hepp in dezen naast elkaar, dan maakt hij den indruk, voetangels en klemmen te hebben zien liggen, maar reeds vóórdat hij voor eigen voet ze weggeruimd heeft, al vast den volke kond te doen, dat de voet van „afwijkend gevoelen“ nummer II, d.w.z. van ondergeteekende, er in verstrikt was. Maar de vaderlijke toon is niet gerechtvaardigd uit de argumenten. Die waren anders, dan men van hem mocht verwachten.

En nu de betoekenis van dit alles?

We komen daar nog op terug, want er zit aan deze kwesties nog meer vast, dat het probleem der algemeene genade raakt. Voorloopig lijkt me dit de winst van deze lange bespreking:

Prof. Hepp klaagt, dat ondergeteekende de gedachte van den mensch als mede-arbeider Gods „overspant“, d.w.z. ze te hoog aanslaat. Ik heb nu aangetoond, dat hij ze „onderschat“; niet „overspant“, doch „ontspant“. „Het werkverbond“ door God alleen in stand gehouden? De mensch geen „eischen en beloften“? De mensch geen tegenpraestatie leverende?

Het is grondig mis, het is in strijd met de gereformeerde theologie. Het is geen progressie, doch acute achteruitgang, betreunswaardig verlies in de gereformeerde verbandleer. Het is niet „in het oude spoor vooruit“, doch op een verkeerd spoor achteruit.

Geen wonder, dat Prof. Hepp mij van overschatting van de idee van den mensch als Gods mede-arbeider beschuldigt. Krachtens zijn ditmaal ongereformeerde uitgangspunt kan hij niet anders; wie de gedachte van den „mede-arbeider Gods“ eerst (practisch) (Zie vervolg op blz. 92.)

tisch) op nul noteert, vindt 1 of 2 of 3 altijd te veel. Maar hij blijft dan ook schommelen tusschen „over-spanning” en „onderschatting”. Hij leert niet met de volle waarheid vollen ernst maken. Waarom kon Prof. Hepp mijn aanpak van het probleem van het modere- arheid Gods zijn bij het moment van het dipleurische verbond niet recht doen? Omdat hij in dit toch wel kardinale punt de oude gereformeerden niet goed las. Laat nu ieder, die hier „toeschouwer” is, voorzichtig zijn, en niet spelen met vuur. Deformatie in de verbondsleer is geen zaak, om haastig over moeilijkheden heen te loopen, en eens toe te kijken, hoe het gaat met... een steekspel.

Ik heb dit alles niet gezocht; maar wie van confes- sionele geschillen spreekt, zal antwoord hebben. De Gereformeerde kerken mogen weten, wat ik op haar kathedra doceer, ik laat Prof. Hepp niet tusschen haar en mij komen met een naamloze brochure.

Volgende week een ander punt.

K. S.

1) Of „berith” meer een tweezijdig verbond of een eenzijdige beschikking aanduidt, hangt niet van het woord noch ook van de historische ontwikkeling van het begrip af, maar wel een- voudig van de partijen, die er bij betrokken zijn. Naarmate eene van beide partijen ondergeschikt is en minder te zeggen heeft, krijgt het „berith” onwillekeurig het karakter van eene beschikking, die door de eene partij aan de andere opgelegd wordt. (Bavinck, Dogm. III, 183.)

Als God en mensch een verbond sluiten, treedt vanzelf het monopleurisch karakter telkens op den voorgrond; het zijn toch geen gelijke partijen.... Dit monopleurisch karakter van het verbond moest in de historie steeds helderder in het licht treden. (Bavinck, Dogm. III, 183.)

De eenzijdige, Goddelijke oorsprong en natuur, welke in het Hebreuwsch aan het verbond toekomt. (Bavinck, Dogm. III, 185.)

Het verbond der genade is daarom wel monopleurisch, het gaat van God uit; Hij heeft het ontworpen en vastgesteld. Hij handhaaft en verwezenlijkt het; het is een werk van God drieëenig en volkomen afgewerkt binnen de drie personen onderling. Maar het is bestemd, om dipleurisch te worden, om in de kracht Gods door den mensch bewust en vrijwillig aan- vaard en bewaard te worden. (Bavinck, Dogm. III, 211.)

2) Het „foedus operum” (werkverbond) berust op eene vrije, bijzondere, genadebeschikking Gods; het gaat van Hem uit; Hij stelt alle deelen daarvan vast, voorwaarde en ver- vulling, onderhouding en bron, overtrekking en straf; het is monopleurisch in oorsprong. De mensch zijnerzijds.... rust daarin en ziet in dit verbond een weg tot hooger zaligheid zich ontsluiten. Het foedus operum.... handhaaft beide, de afhankelijkheid en de vrijheid van den mensch; het vereenigt Schleiermacher en Kant. (Geref. Dogm. III, 4e druk, 533.)

3) Hieruit volgt, dat het verbond tusschen God en men- schen nooit met dat tusschen twee gelijken op aarde, maar altoos met dat tusschen een zeer machtig vorst en een zeer zwakken bondgenoot te vergelijken is. Vandaar de stelling, dat elk verbond van God en mensch monopleurisch (monopleurisch) is, en al is nu deze uitdrukking te sterk, daar elk verbond altoos twee deelen in zich begriipt en anders geen verbond is, zoo is het toch volkomen juist, dat de autoriteit, waaruit de bepalingen van het verbond vloeien, geheel aan Gods zijde ligt, en dat omgekeerd de voordeelen van het verbond in hoofdzaak van God aan den mensch toekomen.... Het dus- genaamde monopleurische karakter van het verbond vindt zijn sterkste en een geheel eigenaardige uitdrukking in de voorstelling van het verbond als een testament, insoverre ook de wil van den testator een eenzijdig bepalende wil is. (Dr A. Kuyper, Locus de Foedere, blz. 51, 52, gedeelte gedeelte.)

4) Toch is de naam: monopleurisch verkeerd. Immers: monopleurisch (monopleurisch) wil zeggen: van één vleugel; met één zijde. Een verbond echter blijft altijd dipleurisch. Toch hebben onze oude dogmatieken het monopleurisch ge- noemd, omdat ze het verbond te veel als een contract beschouw- den. Bij het verbond echter is volstrekt geen eisch van gelijke partijen noodig. Niemand noemt ons verbond met Djokjo monopleurisch. De zaak is dus wel juist, maar het woord niet. Een verbond als zodanig is nu eenmaal dipleurisch.... Bij het verbond, door den Heere God gesloten, komen alle bedingen van Zijn zij; doch dit ontleent aan dit verbond in het minst niet het dipleurisch karakter.... Laat men.... het dipleurisch karakter van het verbond varen, dan gaat het ethisch karakter van de verbondsluiting te loor, en wordt het niets dan een opgelegde plicht. Daarmee echter is de eigenlijke bedoeling van het verbond weg: het vrije liefdeleven tusschen God en den mensch. (Dr A. Kuyper, Locus de Foedere, 57, niet-gedeelte gedeelte.)

5) Nu een Hooger Wezen (hoyen God en mensch n.l.) niet bestaat, nu God zelf de Allerhoogste is en dus niemand Hem dwingen kan, nu volgt hieruit rechtstreeks, dat er geen vrije (!) wederzijdsche (!) verhouding tusschen God en menschen denkbaar is, dan uitsluitend doordien God met den mensch en de mensch met God in een verbond treedt. (Leer der Ver- bonden, eerste druk, groote uitgave, blz. 22, Volksuitgave, 1909, blz. 13.)

„En, overmits God de Heere nu, alzóó tot den mensch naderende, geen macht boven zich heeft, zoo volgt hieruit, dat God óf met den mensch in geen neerbuigende betrekking kan treden, óf wel dat zich die betrekking uiten moet in den vorm van het Verbond.” (a.w. blz. 24, of 14.)

6) „Zoolang men dan ook bij de Verbondsluiting van God met zijn schepsel dit „nederbuigen Gods” voorbijzag en staren bleef op Godes eeuwige, goddelijke majesteit, is het volkomen begrijpelijk, dat men dacht en uitsprak: „Och, eigenlijk was het toch slechts een verbond in schijn; een verbond van éenen kant (unilateraal); gelijk men het noemde; maar wezenlijk bestond en bestaait dit verbond niet.” Men zal toch toestem- men, dat te spreken van een éenzijdig verbond even onge- rijms als te spreken van een huwelijk niet tusschen man en vrouw, maar alleen van een man.

Behoort het eenmaal tot den aard en het wezen van elk verbond, dat er twee zijn, die onderling verbonden worden, dan kan er uiteraard in geen ernstigen zin van een verbond sprake wezen, indien het verbond slechts van éenen kant zou komen. Een verbond van éenen kant is geen verbond. En het is onuitwisbaar, dat niets zoo zeer als dat telkens wijzen op een „éenzijdig” UNILATERAAL verbond, voor het besef der gemeente de wezenlijkheid van het verbond heeft vernietigd.

Helder heeft de gemeente daarom in te zien, dat God de Heere, toen Hij in zijn raad den wil vastzette, om in een verbond met zijn schepsel te treden, in, met en door dien- zelfden wil zich in goddelijke goedertierenheid nederboog, om naast zijn schepsel te gaan staan en met hem te handelen op voet van gelijkheid. (a.w. blz. 48 v., of 26 v.)

7) Trekt de *ἀνάγκη* (de erigenaam) alleen geld, dan hebben we hier niet met een verbondsdeed te doen. Indien hij echter ook verplichtingen op zich neemt, dan wel, dan is het *ἀνάγκη* (dipleurisch). (Kuyper, Locus de Foedere, 59, niet-gedeelte gedeelte.)

Ook bij een testament heeft men dus steeds de dipleurische idee. Tegenover den testamentmaker staat de testamentaar- vaarder. (I.I. 59, 60.)

Immers zou er ooit een verbond tusschen God den Heere en zijn zelfbewust schepsel mogelijk zijn, dan moest God met dien mensch als gelijke onderhandelen kunnen; en om dit te beheerschen, moet ten eerste de mensch naar het beeld en de gelijkenisse Gods worden geschapen, en moest ten andere God de Heere zich van den troon zijner majesteit tot dien naar zijn gelijkenis geschapen mensch nederbuigen en als ware het naast hem gaan staan. (L. d. V., blz. 49/50, of blz. 27.)

8) Over het werkverbond, *Partes Contrahentes* dum hic sunt *Duae distinctae*, non *monopleuron*, sed *dipleuron* Pactum debet dici; *quoniam* Inaequale, ob *Conditiones* à superiore inferiori hic praescriptas. (Johannis Marckii, Compendium, Amst., 1722, 287.)

Vertaling (officieel): Terwijl hier Twee onderscheidene Bondgenooten zijn, moet men het Verbond selve niet Een- zydich maar Tweezydich noemen; hoewel met een ook seer Ongelyk, daar den inhoud des Verbonds van den meerderen aan den minderen wort voorgeschreeven. (A. Marck, Merch der Chr. Got-gelerteit, Rotterdam, 1758, 402.)

9) Appellatur equidem Foedus hoc (het genadeverbond) à quibusdam *monopleuron*; quatenus a solus Deus *Conditiones* praescribit; ß imò Operatur in homine earum *Assensum* pariter & *Praestantionem*; γ & omne Bonum hinc ad Hominem solum redit. Job. XXII. 2. 3. XXXV. 7. 8. Recte tamen idem dicitur *dipleuron*; quatenus a sunt hic *Duae Partes*, non minus *Divisae* quam *Inaequales*, *Deus Bonus* simul & *Iustus*, ac ab altera parte *Homo Peccator*, sed *Electus* in Christo, cum quo adeo pangere *Justitia Dei* non interdicat; quatenus ß praeterea *Deus promittit*, se in Christo pace intima & sui communicatione plenissima *Electis* fore in *Deum*, ac *praecipit*, pro tali se fide & *repententia* sincera haberi. Gen. XVII. 1. 2. Jes. XLV. 22. Matt. XI. 28. &c. atque *Homo Promissionem* ac *Conditionem* istam simul accipit. Psal. XXVII. 8. Thren. III. 24. &c. (Joh. Marckii, Compendium Theologiae Christianae didactico-Elenc- tium, Amstelaedami, apud R. & G. Wetstenios, 1722, p. 355.)

Weergave (officieel): Enige noemen dit wel een Eenzydich Verbond; omdat Got alleen hier de Wet stelt, en door sijne Genade in den mensche werkt het aannemen en doen van de selve, en alle het goede van dit Verbond tot de mensche komt, volgens de plaatse Job XXII: 2, 3. Sal ook een man Goode profijtelijk zyn; maar voor hem selven sal de verstandige profijtelijk zyn; is 't voor den Almachtigen nuttigheit dat gy rechtveerdich zyt? of getoet, dat gy nuwe weegen volmaakt? en Job XXXV: 7, 8. Indien gy rechtveerdich zyt, wat geeft gy hem? of wat ontvangt hy uit uwe hant ens. Evenwel mach men het ook wel Tweezydich noemen; voor soo verre hier Twee Bondgenooten zijn, niet minder van elkanderen geschie- den als aan elkanderen ongelijk, naamelijk Got; soo Recht- veerdich als by Got is, en de Mensche, wel Sondich, maar met een Uitverkooren in Christus, met welken in deeser voegen God door sijne Rechtveerdichheit niet belet wort in zijne besondere goetheit een verbond aan te gaan; en voor soo verre dees Twee van wederkanten Verbonds wijze handelen. Want Got Beloofte van sijne kant, dat hy den Uitverkoorenen tot een Gotd zal syn door eene nauwe vereeniging en volsaajne meedeelinge in Christus; en Gebiet aan haar, hem voor soodanich te houden door Geloove en oprechte Boetveerdichheit. Volgens de plaatsen Gen. XVII: 1, 2, 7.... Jes. XLV: 22.... Matt. XI: 28, 29.... De Mensche wederom neemt dees Beloofte met des selfs Beding door eene blijde Omhelsing en oprechte Toestemminge aan; volgens Klaag. III: 24.... en Psal. XXVII: 8.... (Joh. A. Marck, Het Merch der Chr. Got-geleerteit, Rotterdam, 1758, blz. 465/6.)

10) Bernh. de Moor, Comm. Perp. III, Leiden, 1765, 62, 63.

11) De Moor, a.w. 366.

12) De Moor, a.w. 374, 375.

13) Licet vero foedus aliquando latius sumatur pro simplici Dei promissione citra ullius conditionis stipulationem ex parte creaturae, quale est foedus illud quod pepigit cum hominibus, & animantibus terrae, de illis non amplius dihrvio pendendis, quod etiam Iride fuit obsignatum Gen. 9. 10. 11. & illud de quo loquitur Jer. 31. 35. & 33. 25. quod dei & noctis vices, & statuta coeli & terrae disponit & tuetur, quod vocatur propterea *monopleuron*, quia unius tantum partis dispositione & promissione constat. At *strictè & proprie* notat pactionem Dei cum homine, per quam Deus sua bona, & praecipue vitam aeternam illi promittit, & ab homine vicissim officium & cultum restipulatur, certis signis externis, confirmationis causa adhibitis, quod *dipleuron* & *mutuum* vocatur, quia mutua constat partium foederatarum obligatione, hinc promissione a parte Dei, inde conditionis stipulatione ab hominis parte.

Foedus istud geminum nobis proponitur in Scriptura, *Naturae & Gratiae, Operum & Fidei, Legale & Evangelicum*. (Franciscus Turretinus, Institutio Theologiae Elemticae, Pars I, Traj. ad Rhenum, Amstelodami, 1701, p. 632/3.)

14) Er is een eenig wetgever, die behouden kan en ver- derven, Jac. 4: 12. Kinderen kunnen met hun ouders, onder- danen met den koning, slaven met een machthebber, over- wonnenen met hun overwinnaar geen verbond hunnerzijds openen, want ze kunnen niets voorschrijven. Inzóóverre is het werkverbond monopleurisch, niet wederkeurig, *monopleuron*, non *mutuum*. Maar het WORDT toch dipleuron, *mutuum*, wederkeurig, tweezijdig, want beide partijen (utroque pars) gaan het verbond aan onder vaste conditie en bepaling in bepaalde stipulaties en belofte, *quod dipleuron* seu *mutuum* fit, cum utraque pars certa condicione & lege foedus, aliquid stipulando & promittendo, contrahit. Verwezen wordt naar Deut. 29: 12 homo.... Deo astipulatur per obedientiam, & ab eodem vitam, cum praemium obedientiae promittit.... In *quoribus* foedere Dei cum homine aliud Deus, aliud homo facit. Dei actus *ἀνάγκη* stipulatio, seu *mandatum*, & *ἀνάγκη* promissio: *Homini* actus *ἀπολογία* astipulatio & *ἀναλογία*: interrogatio seu restipulatio est. Joh. Henrici Heideggeri, Medulla Theologiae Christianae, Tiguri, 1713, p. 192. Dit dipleurisch „worden” kloopt ook met wat mij in mijn studententijd gedoceerd is, en dat ik wel aldus weergeven mag: „Naar zijn oorsprong was uiteraard het werkverbond monopleurisch, d.w.z. God heeft het afgekondigd en er de voorwaarden van vastgesteld. Maar toen het werkverbond eenmaal was afgekondigd, willigde ook de mensch zijnerzijds het gaarne in, kreeg ook de mensch tot op zekere hoogte rechten tegenover God en zoo werd het werkverbond dipleurisch”.

15) The Distance between God and the Creature is so great, that although reasonable Creatures do owe Obedience unto him as their Creator, yet they could never have any Fruition of him as their Blessedness and Reward, but by some voluntary Condescension on God's Part, which he hath been pleased to express by way of Covenant. Hoe iemand het in zijn hoofd halen kan, te beweren, dat ik ergens daarvan afwijk, is me een raadsel. Wil Prof. Hepp dat we serieus hem blijven behandelen, dan moet hij andere dingen gaan beweren. *Du Cange* (woordenboek) wijst er op, dat *condescensio* in de theologische litteratuur der middeleeuwen vaak een aanduiding is van die goddelijke „demijsie”, waardoor Hij naar onze zwakheden zich voegt (zich „accommodert”, zoo Calvijn zeg- gen); het overeenkomende werkwoord duidt aan: iemand tegemoet komen, met hem meegaan. Voorbeelden worden ge- geven van een apostel, die met de leden der kerk, van een vorst, die met de onderdanen rekening houdt. De Westminster Confessie drukt dus precies uit, wat de gereformeerden be- houden dan een enkele uitzondering (als Prof. Hepp) bedoel- den met hun these inzake Gods door éenzijdige beschikking aangaan van een heusch, en *dus* tweezijdig verbond. Het woord *condescensio*, waar Prof. Hepp in zijn citaat uit de Westminster-Confessie iets mee doen wil, in zijn betoog, dat ondergeteekende van een confessie afwijkt, is door hem niet

begrepen. Men vindt het b.v. ook bij *Maresius*, Syst. Theol., 1673, 367, a, regel 3 v.o., waar het wordt afgewisseld door *conventio* (samen-komen). En op blz. 368, a, betoogt Maresius juist met aanwending van het begrip der *condescensio*, dat er niets tegen is, te beweren, dat de twee ongelijke partijen (God en de creatuur) een verbond aangaan; want dat kan bij God door en in zijn allerhoogste condescensie; en dan volgen weer de voorbeelden van een heer die met 'n slaaf, een vorst die met zijn onderdanen, een machtige koning, die met een minder machtigen koning of staat een verbond sluit (368, b).

16) P. v. Masticht, Theoretico-Practica Theologia, 1682, p. 659, 662. Vgl. 665: id.... quod proprie efformat foedus, est consensus mutuu, seu homoliga Dei & hominis (consensus reciprocus).

17) Coccejus, Opera, V, 145, a (ad Rom. 9, § 23), vgl. I, Index, s.v. foedus monopleuron.

18) Coccejus, Opera, VII, 46, a (De Foedere in genere, §§ 6, 7). Door de homologia, de toe-stemming, wordt het verbond twee-zijdig, wederkeurig. Hij verwijst naar 2 Cor. 9: 13; Hebr. 3: 1; Jes. 45: 22; Ps. 27: 8; 1 Petr. 3: 21; 1 Joh. 3: 21, 22; Deut. 26: 17, 18, 19; 1 Sam. 19: 1; Ps. 106: 26, 27; enz.

19) Fr. Burmannus, Synopsis Theol., & speciatim Oeco- nomiae Foederum Dei, 392. Vgl. de Holl. vert. van D. Smout, 1697, blz. 443.

20) Melchior Leydecker, Fax Veritatis, 1677, 399, neemt behalve vele anderen ook Coccejus en Burmannus onder zijn getuigen op, als hij de gereformeerde verbondsleer verdedigt tegen afwijkende meeningen, vgl. 400, passim.

21) De Verborgenheit des Geloofs, 1729, 183/4.

22) Fr. Iunii, Opuscula Theol., ed. Kuyper, 1882, 184: Forma est partium secundum conditiones obligatio mutua: cuius indicium certum est earundem conditionum observatio: utpote quā cessante, irritum sit foedus, quod ex conditionibus initum.

23) Het woord „pars” beteekent zoowel „deel” als „partij”, maar de Nederlandsche vertaling moet en kan het onderscheid duidelijk aangeven. Herhaaldelijk kan men lezen: er zijn twee „partes” (deelen) in het verbond; „a parte Dei” (aan Gods zijde) zijn die „partes” (deelen) zóó en zis, en „a parte hominis” (aan 's menschen zijde) zijn die „partes” (deelen) dit en dat.

Een eenvoudige plicht niet eens erkend.

Aan Prof. Hepp schreef ik d.d. 1 Nov. j.l. een kort briefje, waarin ik hem vroeg, mij te willen meedeelen, waar de in zijn brochure van mijzelf aangehaalde woorden te vinden waren. Ik deelde hem tevens mee, dat ik dit verzoek niet als vertrouwelijk beschouwd wilde zien, en waarschijnlijk zou publiceeren, dat ik deze opgave gevraagd had. Dat was natuurlijk geen aankondiging van publicatie van vertrouwelijke corres- pondentie, maar afsnijding daarvan. Ik meen, dat iedere auteur, al is het een willekeurige liberaal, recht heeft te weten, waar men zijn woorden vandaan gehaald heeft; men kan dan nagaan, hoe oud een citaat is, in welk verband het voorkomt, of het goed is aangewend, enz. Reeds de lezers van Prof. Hepp hadden op ver- melding der vindplaats recht; maar zeker een aan- gehaald auteur.

Het heeft inmiddels Prof. Hepp niet behaagd, aan mijn verzoek te voldoen. Van een marxistischen of liberalen hoogleeraar, stel eens, dat zóó iemand brochures schreef met reeksen citaten zonder vermelding van vindplaats, zou ik zeker in dit eenvoudig recht, dat elk geciteerd auteur heeft, zijn erkend. Wat zijn dat voor persgewoonten? En wat verstaat Prof. Hepp toch onder broederlijke polemiek? Het a b c der broederlijk- heid ontbreekt hier.

K. S.

Een stelling van Dr P. Prins.

Dr P. Prins heeft bij zijn promotie zich bereid ver- klaard tot verdediging o.m. van de volgende stelling:

„Verwerpelijk is de identificatie van algemeene ge- nade en algemeen mandaat.”

Het doet ons groot genoegen, dat Dr Prins het zoo uitnemend ééns is met wat in „De Reformatie” — niet alleen in dezen, maar ook in den voorgaanden jaar- gang — of in „Wat is de Hemel?” gezegd is. Ik zou overigens wel eens willen weten, tegen welke niet-ima- ginaire grootheid hier „stelling” genomen wordt.

K. S.

Nog een stelling van Dr Prins.

Dr Prins' Stellingen bevatten ook deze:

„Uit de stemming over de „eenheid van opleiding” (Acta, Synode Arnhem, 1902, art. 124), gevolgd door de aanneming der motie van Schelven (ib., art. 127), in verband met het besluit der Synode Amsterdam, 1906, inzake het promotierecht (Acta, art. 141), volgt de wenschelijkheid om deze „eenheid van opleiding” op nieuw onder de oogen te zien.”

Tot zoover de stelling.

Toen op de jongste Synode de vraag onder de oogen gezien werd, of er nog iets goeds te doen zou zijn inzake het promotierecht, heeft Prof. Ridderbos in openbare zitting den wensch uitgesproken, dat men, zoolang er nog gezocht zou worden naar een mogelijkheid van elkaar vinden, dan maar in de pers er over zwijgen zou, opdat het overleg rustig zou kunnen geschieden.

Aan dien wensch gedachtig, hebben we het onderwerp laten rusten.

Maar als, nu eens in een Kuyper-gebedenboek, en dan weer door een gereformeerde predikant bij zijn promotie, het zwijgen verbroken wordt, dan willen ook wij met genoegzaam weer de zaak op het tapijt brengen. Vooral, wanneer men aanknoopt bij Arnhem, en er niet tegen opziet, oude wonden, die zoo langzamerhand geheeld waren, weer open te rijten.

K. S.

Palestina—diorama's.

Uit Haarlem wordt mij bericht, dat, naar aanleiding van mijn bespreking van de Palestina-diorama's in „De Reformatie” van 8 October j.l. er dikwijls personen komen op tijden, waarin het instituut niet geopend is, en niemand er aanwezig is.

Om dit te voorkomen is een advertentie, waarin

openingsure- onzen uitge

Gaarne w- mand meer- tentie word- Nog eens- leerzame w-

Iets over- Prof. Hepp.

We zoud- methode, d- aprioristische- apriori, dat

Wie voor- dreigt te v- heeft aann- Christus- het WOOR- zijn en daa-

Maar wa- tegenwoord- worden, di-

GANGBAR- ook Schrift- niet alleen-

OP CARDI- gepast is f-

stelling nie- tijd is gan-

clusie getr- niet veran- bijzaak te-

Prof. Hepp- voorgesteld-

waarvan d- Schrift en-

matiek niet- grootheid,-

pen blijft,- kled — h-

gedachte, d- komen van-

onbewust j- pelijk om-

apriori, da- lijke defor-

wenden, ee-

We gelo- hij zegt, di-

maar om t- doeld iem-

standpunt,- schappelijk-

systeem, d- vaard zijn-

norm van- meeren. M-

eigen en t- anders da-

meorende-

Prof. Hepp- Hetgeen-

a. Op bl- „De algem-

vijn. J. M.- zou zich-

jegens God-

MAAKTE- volle waar-

alle goede- kapitaal. t-

Deze: „Hij- de algeme-

over de t-

zij van t-

standpunt- dat de c-

waardeerd- weert Bav-

vaststaat- foit van-

zoo volmaa-

die t h e c-

meer gedi-

op wat Pr-

geen d o z-

ruimte van-

heeft open-

b. We l-

onze zuste-

hevig had-

had men -

a l g e m-

(Wij spati-

het aanve-

alleen lem-

de noodza-

niet meer-

dit is juis-

zal breng-

Dr Abrab-

Universite-

ius, Syst. Theol., afgewisseld door, betoogt Maresius *indescentie*, dat er *lijke* partijen (God t dat kan bij God t dan volgen weer af, een vorst die ie met een minder t (368, b).
Theologia, 1682, p. format foedus, est omnis (consensus

9, § 23), vgl. 1,

oedere in genere, ig, wordt het ver- jaar 2 Cor. 9:13; tr. 3:21; 1 Joh. 9:1; Ps. 106:26,

speciatim Oeco- ti. van D. Smout,

1677, 399, neemt natus onder zijn ondsleer verdedigt aim.
183/4.
ayper, 1882, 184: obligatio nutua: iorum observatio: l ex conditionibus

deel" als „partij“, n het onderscheid t lezen: er zijn parte Dei" (aan t zis, en „a parte „partes" (deelen)

nd.

ov. j.l. een kort illen meedeelen. If aangehaalde em tevens mee, elijk beschouwd liceeren, dat ik natuurlijk geen uweijke corres- neen, dat iedero aal, recht heeft ndaan gehaald en eltaat is, in t is aangewend, hadden op ver- zaker een aan-

t behaagd, aan arxistische of iemand brochu- vermelding van idig recht, dat Wat zijn dat 'rof. Hepp toch der broederlijk- K. S.

ich bereid ver- lgende stelling: algemeene ge-

Prins het zoo rnatie" — niet rgaanden jaar- tegd is. Ik zou welke niet-ima- n wordt.

K. S.

van opleiding" evolg door de t (ib., art. 127). msterdam, 1936, 141), volgt de opleiding" op-

nder de oogen zou zijn inzake s in openbare en, zoolang er gelijkheid van r over zwijgen en geschieden, het onderwerp

ikboek, en dan t zijn promotie, n ook wij met ragen. Vooral, t er niet tegen rhand geheel

K. S.

aar aanleiding rama's in „De wijs personen iet geopend is, tentie, waarin

openingsuren enz. genoemd worden, opgezonden aan onzen uitgever.

Gaarne wijs ik hier naar deze advertentie, opdat niemand meer voor een gesloten deur komt. In de advertentie worden openingsuren enz. bekend gemaakt.

Nog eens vestig ik de aandacht op het mooie en leerzame werk.

K. S.

Iets over de methode van de vierde brochure van Prof. Hepp. (II.)

We zouden in de tweede plaats aantoonen, dat de methode, die Prof. Hepp in deze brochure hanteert, aprioristisch is, d.w.z. dat zij uitgaat van een verkeerd apriori, dat haar uitgangspunt niet deugdelijk is.

Wie voor het volk wil duidelijk maken, dat de KERK dreigt te verworden, mag niet tevreden zijn aler hij heeft aannemelijk gemaakt, dat er in de kerk van Christus opvattingen zijn binnen gedrongen, die met het WOORD VAN GOD ten eenenmale onverenigbaar zijn en daarom ook tegen de belijdenis ingaan.

Maar wat doet Prof. Hepp nu? Hij toont aan, dat er tegenwoordig onder ons enkele opvattingen gevonden worden, die niet in allen deelen overeen komen met de GANGBARE DOGMATIEK. Zeker, Prof. Hepp tracht ook Schriftbewijzen te geven, doch het Schriftbewijs is niet alleen sober en zwak, HET ONTBREEKT ZELFS OP CARDINALE PUNTEN. De methode die wordt toegepast is feitelijk deze: zoodra is aangetoond, dat een stelling niet overeenkomt met wat onder ons geruimen tijd is gangbaar geweest, dan wordt daaruit de conclusie getrokken: „In de Schrift is alzoo dit gevoelen niet verankerd". Het werkelijk Schriftbewijs blijkt hier bijna te wezen, omdat de gangbare dogmatiek door Prof. Hepp als een *normatieve* grootheid wordt voorgesteld. En dit is m.i. de kernfout van de methode, waarvan de auteur zich in deze brochure bedient, dat Schrift en dogmatiek stuwertje wisselen; dat de dogmatiek niet wordt voorgesteld als een *subjectieve* grootheid, die altijd aan de goddelijke norm onderworpen blijft, doch die — met normatieve waardigheid bekleed — haar veroordeelend vonnis uitsprekt over elke gedachte, die in haar systeem niet past. Ik ben er volkomen van overtuigd, dat Prof. Hepp deze methode onbewust gebruikt, maar daar blijft ze even verwerpelijk om. Achter dit geschrift schuilt een verkeerd apriori, dat helder moet onderkend worden om werkelijke deformatie-dreiging van ons kerkelijk leven af te wenden, eer het te laat is.

We gelooven, dat de schrijver het eerlijk meent, als hij zegt, dat het zijn streven is „niet om af te stooten, maar om te winnen". Evenwel, met dit winnen is bedoeld iemand winnen voor een bepaald dogmatisch standpunt, iemand winnen voor een bepaalde wetenschappelijke overtuiging, voor een wetenschappelijk systeem, dat uiteraard — ook al zou het door allen aanvaard zijn — subjectief blijft, onderworpen aan den norm van Gods Woord en daarom steeds weer te normeren. Maar hoe loffelijk het ook is iemand voor z'n eigen en anderer systeem te winnen, het is heel iets anders dan iemand te overtuigen van zijn kerk-deformeerende dwaling. En deze twee dingen nu loopen bij Prof. Hepp door elkaar, alsof het eenlei is.

Hetgeen moet bewezen worden.

a. Op blz. 8 citeert Prof. H. uit Bavincks oratie over „De algemeene genade" ook dit gedeelte: „Hij (n.l. Calvinus, J. M. S.) zou in strijd handelen met de Schrift, hij zou zich schuldig maken aan grove ondankbaarheid jegens God, indien hij DEZE GOEDE GAVEN EN VOL-MAAKTE GIFTEN van den Vader der lichten niet ten volle waardeerde. En dit is het gezonde standpunt van alle goede Gereformeerden geweest...". (Wij zetten kapitaal. S.) Welke conclusie trekt Prof. H. hieruit? Deze: „Hij (n.l. Bavinck, S.) beschouwt de LEER van de algemeene genade niet... als een kwestie, waarover de theologen nog moeten discussiëren en waarin zij van elkander mogen verschillen... Elk ander standpunt is voor hem niet gezond". Wie goed leest ziet, dat de conclusie niet klopt op de premissie. Calvinus waardeerde Gods goede gaven, zegt Bavinck. Maar bevoert Bavinck nu, dat daarmee tegelijk voor alle eeuwen vaststaat de LEER OVER deze goede gaven? Is het feit van die goede gaven Gods *theoretisch* zoo volmaakt verwerkt in de *dogmatiek*, dat over die *theoretische* verwerking zelfs niet meer godsdiscussieerd mag worden? Doch dit klopt niet op wat Prof. Hepp elders betoogt heeft, dat Calvinus ons geen *dogmatiek* heeft nagelaten, dat hij dus de ruimte voor wetenschappelijke discussie geheel en al heeft open gelaten.

b. We lezen op blz. 14: „Hadden wij de zaak, welke onze zusterkerken aan den overkant van den oceaan zoo hevig had beroerd, niet zoo spoedig vergeten, mis schien had men er zich langer voor gewacht de *leer der algemeene genade aan te vechten*". (Wij spatieren. S.) Uit het verband blijkt, dat Prof. H. het aanvechten van een leer een ramp acht. Zoo kan alleen iemand spreken, die een dogmatische stelling uit de noodzakelijke subjectiviteit heeft uitgeheven tot de niet meer aan critiek onderhevige normativiteit. Maar dit is juist een ramp, wijl het de kerk bij consequentie zal brengen onder de tyrannie der wetenschap. Dit kan Dr Abraham Kuyper met de stichting van de Vrije Universiteit nooit bedoeld hebben. De „kring" der we-

1) Het woord „subjectief" wordt hier en later door mij niet gebruikt in den zin van „willekeurig", ook niet in den zin van „behoorend tot het menschelek denken", als zou alleen ons denken Gode subject, onderworpen zijn, doch in den zin van „als schepsel onderworpen zijn en blijven aan de goddelijke wetten, die de Schepper voor al Zijn schepselen gesteld heeft". In de aanduiding „subjectief" ligt dus niets „minderwaardigs".

tenschap mag over die der kerk tot geen enkelen prijs gaan heerschen.

c. Prof. H.'s eerste tegenstander, dien we A. hadden genoemd, heeft o.a. geschreven, wat we lezen op blz. 22: „In den Christus eigende God Zich inderdaad de gansche wereld weer toe, niet slechts in dien zin, dat de redding van het organisch geheel der wereld (bij het uitvallen van heel veel individuen) vaststaat, maar ook in dien zin, dat alle schepselen op aarde in de zegeningen van dat *éene genadeverbond deelen*". (Spatiering van A.) Prof. Hepp maakt hieruit deze gevolgtrekking: „Voor de algemeene genade is hier alzoo geen plaats meer". Bedoeld is natuurlijk: voor de *gangbare leer* van de algemeene genade is hier geen plaats meer. Zooda Prof. H. het zegt, lijkt het catastrofaal, alsof de Schriftgeveens, die ons van Gods algemeene goedheid spreken, zouden veronachtzaamd worden. Natuurlijk is dit niet het geval. Die geveens worden alleen anders verwerkt, anders gegroepeerd.

d. Ik lees op blz. 31: „Maar omdat voor de *bestaande Geref. dogmatiek* door de aangenomen geesteshouding niet dat respect kan worden betoond, dat haar toekomst". (Wij spatieren. S.) In dezen zin spreekt duidelijk het apriorisme van de dogmatiek, die blijkbaar maatstaf is.

e. Op dezelfde blz. is nog te lezen: „Maar nooit kan dat antwoord (n.l. op open vragen, die er nog in de dogmatiek zijn. S.) worden gegeven, indien men DE leer (kapitaal gezet door ons. S.) der algemeene genade *lostaat*". Daar schijnen dus maar twee mogelijkheden te zijn: of de gangbare leer critiekloos aanvaard, of de heele algemeene genade leer loslaten. Voor ons is er nog een derde, n.l. een andere, gewijzigd algemeene genade-leer voordragen, wier rechtspositie niet afhankelijk is van een gangbare leer, maar uitsluitend van de conformiteit aan het Woord van God.

f. Op blz. 38 wordt de kern der kwestie aangeroerd. Da A. heeft gezegd, dat de algemeene genade of goedheid slechts een uitlooper is van de bijzondere genade (zie onder c: alle schepselen deelen in de zegeningen van dat *éene genadeverbond*). Van deze hoofdzaak maakt Prof. H. zich aldus af: „Dat kan echter niet. De genade, zooals zij uit de bron komt moet overal, waarheen zij zich ook een weg haant hetzelfde effect hebben. De genade in Christus, zoo leert de Schrift, is altijd en overal, zonder uitzondering, dezelfde. Zij vernieuwt immer het hart. Zij heiligt en zaligt. Zij is *onwederstaand*. Wie door de genade in Christus wordt aangeraakt, is een nieuw schepsel". **SCHRIFTBEWIJS ONTBREEKT HIER BEWUST**, dat zou een beleediging voor het Geref. volk zijn. Toch is het jammer, dat Prof. H. het er maar niet op gowaagd heeft. Want nu zijn we nog even ver. Wel wordt gezegd, dat de genade, die met Christus in verband staat, altijd onwederstaand is, maar t wordt niet aangetoond, **HET KAN OOK NIET AANGETOOND WORDEN**, want de Schrift leert het nergens. Gods Woord zegt zeer zeker, dat er onwederstaand genade is, doch niet, dat zij het altijd is. Integendeel: de verbondbrekers hebben Gods genade weerstaan en daarom zal hun oordeel zoo zwaar zijn. Van de tien melaatschen, die genezen waren door de genade van Christus, kwam er maar één terug. De anderen hebben de genade niet als zoodanig erkend, hebben den Messias, Die Zich aan hen in Zijn priesterlijke heerlijkheid geopenbaard had, niet aangenomen.

Hier is een duidelijk voorbeeld van de aprioristische methode. De dogmatiek leert: alle genade van Christus is onwederstaand, dus is De A. op het hellend vlak van dreigende deformatie. (Tusschen haakjes zij opgemerkt, dat het feit, dat Prof. H. in deze zaak niet met verbondsbreuk rekt, niet op zichzelf blijkt te staan, doch hiermee schijnt samen te hangen, dat het verbond zelf in z'n dogmatischen gedachtengang geen breede plaats inneemt. Immers, als De A. zegt, dat de Wijsheid in Spr. 8 de Zoon is, „zooals Hij in de *verbondsgemeenschap* den mensch wijsheid geeft", dan merkt Prof. H. op: „doch van verbond en verbondsgemeenschap wordt in dit hoofdstuk zelfs niet gerept", daarbij vergetend, dat in Spr. 8 het gedeelte, dat over de Wijsheid spreekt, met deze woorden begint: de **HEERE** bezat Mij; de verbondsnaam staat voorop. Voorts worden de priesters uit Mal. 1:6, die Gods Naam verachten, vergeleken met *alle menschen*. Want sprekende van die priesters, die met God gebroken hebben, wordt gezegd: „en behooren daartoe niet alle menschen?" (blz. 43.)

We zouden door kunnen gaan met het geven van voorbeelden van deze aprioristische methode, die de gangbare dogmatiek stelt tot een oordeel van anderer dogmatische beschouwingen. We noemen alleen nog wat te lezen is op blz. 82: „Het positieve standpunt, dat ten opzichte van het cultuur-probleem dient te worden *ingenomen* kan men o.m. afleiden uit mijn referaat...". (Wij spatieren. S.) Ook dit referaat schijnt boven critiek verheven, want ieder dient dit standpunt in te nemen, het geldt als norm.

Ten slotte vermelden we nog, dat het eenige Schriftbewijs, dat tegen Prof. B. (zoo hadden we hem immers aangeduid) door Prof. Hepp wordt aangevoerd, is de bekende plaats uit Filipp. 2, dat het God is, die in u werkt het willen en het werken. Maar Prof. B. heeft dit nooit ontkend. Dat wordt ook gevoeld door Prof. Hepp, die er daarom van zegt: „de laatste term: het *allea* werken door God, ontvangt bij dit critisch gevoelen te weinig klemtoon" blz. 90). Het is dus tenslotte een zaak van wat meer of minder accent. Is — zoo vragen we —

over een accent-quaeestie dan niet te praten zonder op elkander het stempel van deformatie te drukken?

Neen, zegt Prof. H., „in de Schrift is alzoo dit gevoelen niet verankerd" (blz. 90) en hij hoopt, dat de critische gevoelens (De A. en Prof. B.) besluiten „den afbraak te staken" (blz. 94).

Daartegenover stellen wij als onze heilige overtuiging, dat ieder, die aan een menschelek bouwwerk niet af durft breken die onderdeelen, welke geen hechte verbinding bleken te hebben met het fundament, geen ware bouwmeester is, maar een conservator. En in een museum — het terrein der conservatoren — toont het leven geen progressie meer.

's-Gr.

J. M. S.

Warden, een koning.

Jan H. Eekhout: Warden, een koning. — G. F. Callenbach, N. V., Nijkerk.

Reeds dadelijk, met zijn eerste boek, heeft Eekhout zich een prozaïst getoond van hoogen rang. Elk volgend werk bevestigde en verstevigde zijn positie onder de prozaloren.

Gemakshalve noemt men hem meestal schrijver van streekromans. Nu is het doorgaans lastig een boek precies in een bepaalde klasse in te deelen. Een historische roman is bijna altijd ook psychologisch, en kan zooveel sociale of economische gegevens bevatten, dat men er evengoed den naam van socialen roman aan zou kunnen verbinden.

Wat een streekroman precies is, zal wel niemand kunnen zeggen. Gaat men het werk van Eekhout langs, dan komt dunkt mij, alleen de voorlaatste roman: „Aarde en Brood" voor dien naam in aanmerking. Daarin is de saamhoorigheid van mensch en grond zoo groot, dat beide een geweldigen invloed op elkaar uitoefenen; de mensch is, zooals hij beschreven wordt, omdat hij juist in die streek geboren is, dat land bewerkt, die geestelijke sfeer ondergaat, die traditie en volksgeloof deden ontstaan. Een typeerende eigenaardigheid moet natuurlijk zijn het gebruik van de streektaal, het dialect. Onjuist is het echter, om een roman in dialect geschreven, een streekroman te noemen, alsof dat het criterium zou zijn.

De eerste boeken „De Boer zonder God" en „Patriciërs" spelen in de zelfde streek, namelijk Zeeuwsch-Vlaanderen, de taal van het eerste hiervan is Vlaamsch getint, die van het tweede meer gemaniëerd. „De Boer" is meer psychologische, dan streekroman, terwijl „Patriciërs" sterk sociaal is, omdat er in den hoofdpersoon de ondergang van een geheelen stand beschreven wordt.

Het nieuwste boek „Warden, een koning" draagt kenmerken van alle vroegere in zich. Warden is schaapherder, maar zijn vader ook, zijn grootvader eveneens — hij dreigt de laatste te worden van een lange rij. De naderende reeks huizen van de badplaats, de aansluitende „cultuur", die zelfs de schorren, met hun ongerepte natuur, dreigt te omvatten in haar verstikkenden greep, zal een einde maken aan zijn beroep, zijn stand.

Doch dit sociale element is niet het voornaamste. Warden, de herder, moet een heele zieleworsteling doorstaan, moet veel in zich overwinnen, eer hij zich kan verheffen tot Warden, een koning. Het psychische probleem is het voornaamste.

Plaats van handeling is weer Zeeuwsch-Vlaanderen, het gebied van de schorren, de buitendijkse weilanden, aan de grens van ons land en België. De taal is niet dialectisch gekleurd, maar het boek is in dialect geschreven en wel zoo, dat vele uitdrukkingen voor den gewonen lezer onbegrijpelijk moeten zijn. Het zou niet overbodig geweest zijn in voetnoten de echt-Vlaamsche woorden en uitdrukkingen te vertalen, vooral in dit boek. Want als men een gewoon dialect-verhaal leest, b.v. van Cremer, dan komt het er niet zoozeer op aan, dat men enkele woorden niet, of niet heelemaal begrijpt, het verband waarin het voorkomt laat de betekenis al gauw raden, en vergissingen daarbij schaden niet de totale duidelijkheid. Bij Eekhout is het anders.

Deze taalkunstenaar past zijn stijl volkomen aan bij de sfeer van zijn werk. De zwierige, krullende woord- en zinswendingen van „Patriciërs" pasten daar evengoed als de eenvoudige, duidelijke zinnen die den ontwikkelden „Boer zonder God" teekenden. En nu Warden. De stugge, gesloten herdersfiguur wordt door de vaak korte, zeer plastische zinnen even moeizaam, maar ook even aanschouwelijk in de taal uitgebeeld, als de Christusfiguur door Wardens scherpe mes aan het harde hout ontrukkt wordt. De actie van den zin concentreert zich bijna geheel op het werkwoord. Verschillende soorten woorden worden omgesmeed tot werkwoord en worden daardoor zwaarder met beteekenis geladen. Van zulke woorden, die dikwijls zuiver Vlaamsch zijn, kan men de beteekenis niet missen voor de duidelijkheid van het uitgebeelde. De beknoptheid der taal laat gissen niet toe. Men moet de persoon door en door